

Державний історико-культурний заповідник м. Острога
Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина»
імені князів Острозьких

*До 100-річчя з дня заснування
Братства імені князів Острозьких*

**Історія музейництва,
пам'яткоохоронної справи,
краєзнавства і туризму
в Острозі та на Волині**

Науковий збірник

Випуск 2

Острог
2009

Тарас ВИХОВАНЕЦЬ

День поховання Костянтина-Василя Острозького. «Нотатки» на полях історичних джерел*

Життєписові найвидатнішого представника родини Острозьких присвячено багато українських, російських та польських істориків¹. Не залишалось поза їх поглядом і питання останніх днів Костянтина-Василя. З новіших досліджень на увагу заслуговує ґрунтовна стаття Василя Ульяновського «Смерть кн. Василя-Костянтина Острозького: фізичний та духовний виміри»².

Київський воєвода, маршалок Волинської землі прожив немало. Впливова людина не лише у своєму «Острозькому князівстві», а й на рівні Речі Посполитої — сенатор, меценат церкви та культури. Щоправда, життя, родинні тривоги, маєткові, суспільні та релігійні справи — все це поволі накладало свій одбиток на самопочуття князя, а відтак працювало «проти нього». Проблеми зі здоров'ям в Острозького «якщо не почалися, то принаймні особливо позначилися з початку 1590-х років, тобто вже в досить поважному віці (після 65-ти років)»³. В останні роки воно епізодично то погіршувалося, то покращувалося⁴. А тому, як зазначає Томаш Кемпа: «Смерть... князя була для його найближчих, незважаючи на поважний вік, певною несподіванкою, бо ж іще 15 лютого Миколай К. Радзивіл «Сирітка» в листі до вєводи висловлював утіху з приводу його доброго самопочуття»⁵.

* * *

Попри особистість князя та його примітну роль у суспільному житті Речі Посполитої, проблеми з чітким окресленням низки ключових дат із біографії київського воєводи існували ще донедавна⁶, а декотрі є актуальними й нині. Серед останніх — його день смерті та день поховання.

Коментуючи історичні джерела, в яких ідеться про смерть та похорон К.-В. Острозького, ми зіштовхнемося з досить характерним для тогочасного шляхетського соціуму явищем — великим часовим відривом між днем згону та днем поховання тієї чи іншої особи. Не був винятком у цьому й дід Острозьких. Так, Костянтин Іванович, найімовірніше, помер 10 серпня 1530 року⁷, а був похований у Києво-Печерському монастирі аж 24 вересня того ж року: в один із пом'яників обителі було внесено запис: «Иґа в Києвъ приехалъ, отца Константина хоронилъ, 7039 сеп[тября] 24 [дня]»⁸. Для Костянтиновича, його син, помер в Острозі 17 серпня 1539 року⁹, а був похований, на нашу думку, ймовірно аж у першій половині жовтня 1539

року¹⁰. Олександр Костянтинович, син героя нашої розвідки, скінчив життя 2 [12 н. ст.] грудня 1603 року¹¹, ймовірно, у Красному на Поділлі, а був похований 23 чи 24 лютого 1604 року¹². Костянтин-Адам Олександрович помер 10 квітня 1618 року в Любліні¹³, похований у Ярославі 7 червня того ж року¹⁴; його рідний брат, Януш-Павло, відійшов 6 серпня 1619 року¹⁵ теж у Любліні, похований в Ярославі 29 жовтня того ж року¹⁶. Краківський каштелян Януш Костянтинович ступив за межу 12 (чи 13) вересня 1620 року¹⁷ у Валовіцах, похований 3 листопада 1620 року¹⁸ в Тарнові. Анна Костчанка Острозька розпрощалася із життям 30 (чи 31) жовтня 1635 року¹⁹ в Ярославі, ховано княгиню 7-9 січня 1636 року в тому ж таки маєтку²⁰. «Рекордсменом» у часовому відриві між датою смерті та днем поховання серед Острозьких може бути, певно, Анна-Алоїза з Острозьких Ходкевичева: вона пішла з життя 27 січня 1654 року²¹ в Рацоті, а перший раз була похована щойно 17 лютого 1655 року²² в місті Ярославі. Загалом, поясненням таких часових затримок може бути хіба те, що до «поховальних урочистостей» потрібно було відповідним чином підготуватися, запросити гостей, яким нерідко потрібно було прибути дуже не з близька; часом траплялися певні «форс мажорні» обставини, як от у випадку з Ходкевичевою тощо: все воно, безперечно, потребувало часу²³.

* * *

Одне з найбільш ґрунтовних повідомлень про відхід князя залишив нам автор «Острозького літописця», укладеного в першій половині XVII ст.: «Року 1608, місяця феврала дня 23, в суботу первую в пост великий, Василій князь Острозький, воєвода київський, умер і похован у Острозі того же року мая 17 (тут і далі виділення мої. — Т. В.), котрий бул великий милостник набоженства крецького (! — Т. В.), монастирі побудовал, мастиности подавал, навіть і до міських церков мастиности надал, на шпиталь і на школи місто надал Сурож з селами; бул богобойний, ницелобивий, смиренний, приступний кождому і наубогиему; жыл літ 84»²⁴. Разом із тим наведемо ще кілька, як видається, мало цитованих у сучасній літературі нотаток про смерть Острозького, уміщених під 1608 роком в підготовленій О. Петрушевичем на основі різних історичних джерел «Сводной галицко-русской летописи»²⁵: «Февр. 13. въ Суботу 1-ую Св. поста преставися благочестивый князь Константинъ Василій Острозскій живъ лѣтъ ѣа (81)»; «Отъ сотворенія свѣта ꙗ сѣѣа»²⁶. Февруарія 13 дня въ Суботу Феодорову преставися благочестивый князь Константинъ Василій Острозскій живъ лѣтъ 81. Той былъ великій милостникъ набоженства грецкого. Положенъ въ церкви Съборной Островской. За его вѣку были два синоды, въ Берести Литовскомъ всѣхъ епископовъ и Митрополита,

1-ий бль року *† афи*²⁷, а 2-ий року 1596»; «*Basilius Konstantynowicz Ostroski anno aetatis 83 moritur, ejus mandato Stephanus Smotrzycki parochus Ostrogensis tituli Natae Mariae, filius Gerasimi Smotrzycki de Kamieniec scripsit Prawila*»²⁸.

«Острозький літописець» назвав дату смерті «23 лютого». Наступні два процитовані повідомлення говорять про «13 лютого». Цей же день наводиться в острозькому виданні «Часослова» 1612 року²⁹ й у «Літописці» Йоахима Єрлича³⁰. При цьому автор «Острозького літописця» (як і два інші, процитовані вище, повідомлення) при вказівці на смерть К.-В. Острозького зазначив докладну часову прив'язку — в першу суботу Великого посту (перший тиждень називався Федорівським). Відомо, що православна Пасха за старим стилем у 1608 році припадала на 27 березня, відтак піст розпочинався в понеділок 8 лютого і, таким чином, смерть князя наступила 13 лютого за старим, або ж 23 лютого за новим стилем. Завдяки «перехресним» нюансам наведена дата смерті сумніву, по суті, не викликає, а інші дні (18/28 лютого³¹, 21 березня³², після 11 грудня 1608 року³³), на котрі натрапляємо, є аж надто малоімовірними³⁴.

Поховано київського воєводу в родинній усипальниці — острозькому Богоявленському соборі³⁵. Як відзначає В. Ульяновський, немає жодних згадок про ренесансний надгробок князя зі скульптурним зображенням, немає і його надгробного напису тієї пори (хоча Томаш Кемпа відзначає, що Тадеуш Стецький у XIX столітті ще бачив надгробну таблицю К.-В. Острозького³⁶). Поясненням, на його ж думку, може служити те, що православна церква не користувалася західною традицією пишних скульптурних надгробків³⁷. З часом втратилися й тлінки Острозького³⁸, хоча, разом із тим, існує думка, що вони поховані поряд із Богоявленським собором в Острозі³⁹.

Примітно, що практично невідомі обставини та деталі «поховальних урочистостей» з нагоди похорону старого князя. Нічого не знаємо й про його заповіт. Немає чи не збереглися панегіричні казання на честь волинського воєводи. Щоправда, однією з таких промов може, на думку Наталії Яковенко, бути пасаж у панегірику Олександра Мельхіоровича на честь Януша Острозького під час відвідин останнім Краківської академії у 1613 році⁴⁰. Назагал же про старого князя з позитивного боку ще певний час згадували як православні⁴¹, так і католицькі кола⁴².

* * *

Поряд із низкою нез'ясованих віх біографії Костянтина-Василя, дискусійним є також день поховання київського воєводи. На сьогодні у відомих джерелах та літературі ми натрапляємо щонайменше на три таких

дати: 21 березня, 27 квітня та вже згадане вище 17 травня. Однозначно пояснити таке розмаїття не просто; аби довести чи спростувати ту чи іншу вказівку, потрібні відповідні авторитетні джерела. Ми не претендуємо розставити геть усі крапки над «і», та запропонувати деякі міркування таки хотілося б.

Насамперед про найранішу дату. Микола Бендюк, користуючись одним із видань «Часослова» 1612 року з приватної колекції, подає: «[...] похований в церкві соборній Острозькій 21 березня»⁴³. Загалом, стародрук цей був відомий дослідникам ще у XIX столітті, й перша частина цитати про те, що Костянтин-Василь Острозький помер 13 лютого 1608 року, наводилася й раніше, тільки ось кінцівка цитати, в якій зазначався день поховання, чомусь не вказувалась. Згаданий «Часослов» вийшов двома виданнями, як зазначає Михайло Максимович: «различными не только набором, но и прибавочными статьями»⁴⁴, а відтак, може, й ця додаткова інформація в одному з видань була відсутня. На жаль, автор особисто із процитованим вище виданням з об'єктивних причин ознайомитися не зміг, а наступні міркування є лише апіорними припущеннями, які потребують додаткового уточнення. В даному випадку доводиться покладатися на автора, з цієї статті ми запозичуємо цитату. До «21 березня» ми ще повернемося згодом.

* * *

Іншим, відомим для дослідників ще з XIX століття, джерелом, у якому вказується дата поховання К.-В. Острозького, є лист його сина, краківського каштеляна Януша Острозького (1554 – 1620), до небіжчикового нерідного онука Криштофа Радзивіла: «*Oświecony Xiążę, mój M-cwy Panie powinny! Złożywszy czas pogrzebowi ciało sławnej pamięci Xcia J. M. Pana Ojca i Dobrodzieja mego na dzień 27 kwietnia w Ostrogu, rozumiałem za słuszną W. X. M. oznajmić, prosząc przy tem, abyś W. X. M. z krewnej powinności swej, pomniąc na uprzęjme ku sobie chęci i miłość nieboszczykowską, przybycieś raczył ku temu żalośnemu aktowi na czas pomieniony do Ostroga. Oświadczysz W. X. M., mój M-y Pan, przez to łaskę swą i powiną miłość, która była ku żywemu, tudzież którą mieć raczył przeciwko mnie i domowi memu. Z Ostroga 1608 r. Martii die ulma (ultima)*»⁴⁵. Janusz Xiążę Ostrogskie, kasztelan krakowski»⁴⁶.

Криштоф II Радзивіл (1585 – 1640) був сином Криштофа Радзивіла «Перуна» (1547 – 1603) та його третьої дружини Катерини з Тенчинських. К. Радзивіл «Перун» після Анни Собківни був удруге одружений із донькою К.-В. Острозького Катериною (1560 – 1579), після цього із Катериною з Тенчинських та нарешті ще з однією донькою київського воєводи Ельжбетою Острозькою (1559 – 1599). Відтак, родичем для Острозьких він доводився через зятя К.-В. Острозького — Криштофа Радзивіла «Перуна».

Перед нами типовий тогочасний лист, у якому родич небіжчика запрошує ту чи іншу особу взяти участь в поховальних заходах, указуючи, на який саме день вони призначаються. Безперечно, що таких листів Януш Острозький написав набагато більше і, можливо, деякі з них ще колись віднайдуться. Про те, що як мінімум ще одне таке запрошення існувало, можна судити з біографічних відомостей Криштофового зведеного брата, литовського підчашого Януша Радзивіла (1579 – 1620), котрий був сином згаданих К. Радзивіла «Перуна» та його другої дружини Катерини з Острозьких.

В 1606–1607 роках у Польщі набирає обертів т. зв. Сандомирський рокош, або рокош Зебжидовського («рокошами» називали збройні виступи шляхти проти короля в екстраординарних ситуаціях, коли вважалося, що правові засади держави небезпечно порушені; очолив цей шляхетський рух краківський воєвода Миколай Зебжидовський⁴⁷). Серед вимог рокошан, крім іншого, стояло усунення з Речі Посполитої єзуїтів-чужоземців, повернення Руській Церкві східного обряду її попереднього статусу а також запобігання абсолютизації королівської влади⁴⁸. Задля цілковитого заспокоєння рокошу та у зв'язку із деякими актуальними справами взаємин із Москвою та Швецією польський король Зигмунт III призначає на 24 квітня 1608 року в Кракові раду сенату, або ж конвокацію, яка розпочала роботу лише через чотири дні⁴⁹.

Того часу в Литві відбувається конфлікт між гетьманом Яном Каролем Ходкевичем та згаданим вище Янушем Радзивілом⁵⁰. Не вдаючись у деталі, наведемо частину пов'язаного з цим усного «*zlecenia od xięcia podczaszego*», своєрідної скарги на гетьмана, повіданого раді сенату 2 червня того ж року Янушевим дворянином Грондзьким після попереднього прочитання писаного листа такого ж кшталту: «*Zakroczyła śmierć, a zatył i pogrzeb godney pamięci pana wojewody Kiiowskiego, dziada xięcia pana mego, na który xiąże wezwany będąc, musiał się z domu swego z gromadą ruszyć. Przeszedłszy iednak wszystkie kraie łowom podobne, ludzie swoje na mieyscach pewnych rozłożywszy, i surowo zakazawszy, aby nikomu przykrzy nie byli, sam w kilku set tylko człowieka do Ostroga iechał, gdzie dowiedziawszy się o konwokacyi, i pogrzeb odprawiwszy, nie do ludzi swoich, ale do majątności na Podlasie, dla opatrzienia zdrowia swego prosto wyciągnął...*»⁵¹. Поряд із тим, що цитований фрагмент промови недвозначно натякає на отримання Янушем Радзивілом аналогічного листа-запрошення, він є цікавим і з того боку, що називає принаймні одну людину із запрошених, яка дійсно була присутньою на похованні київського воєводи, чого поки що не можемо сказати навіть про того ж таки Криштофа II Радзивіла.

* * *

Єдиним відомим поки що *нарративом*, котрий називає день поховання К.-В. Острозького, є цитований раніше «Острозький літописець», котрий відносить цю дату на 17 травня. «Острозький літописець» особливою скрупульозністю датування не відзначається, проте низка повідомлень про смерть князів Острозьких є хронологічно правильними, в тому числі й пасаж із указівкою на рік *та дату* згону Олександра Острозького⁵². Як ми переконалися, коректною є й подана в ньому *дата смерті* Костянтина-Василя Острозького. Разом із тим, із наведених вище трьох варіантів дня поховання принаймні один, вочевидь, потрібно виключити як потенційно невірний, адже важко уявити, щоб київського воєводу ховано тричі. Найменш вірогідним, незважаючи на позитивні приклади коректності «Острозького літописця», є саме його пасаж⁵³.

Таке твердження/припущення походить із логічної перевірки фактів. Для нас щонайменше важливо знати, чи був Януш Острозький (як ключова фігура у всій цій справі) на середину травня в Острозі: важко бо уявити, що «поховальні урочистості» відбувалися за його відсутності. Відтак, де ж був Януш?

Допомогти з'ясувати це питання можуть листи Олександра Ходкевича до свого молодшого брата, вже згаданого Яна Кароля Ходкевича. В Олександра на цю пору свої клопоти: він допевняється руки Елеонори, дочки краківського каштеляна Януша Острозького, овдовілої по Ієронімові Язловецькому. Краківський каштелян, перебуваючи в неприязні з Ходкевичем, не поспішав віддати доньку претендентові, бажаючи при цьому вияву якоїсь «ласки» гетьмана. Олександр усіляко вмовляє брата зустрітися та порозмовляти з потенційним тестем: 6 травня 1608 року він пише з Голугір Янові Каролію листа, в якому, між іншим, зазначає: «*O to też Waszmości, mego miłościwego pana proszę, iż teraz ma być ksiądz jegomość pan Krakowski w Lublinie na trybunale; podejm tę drogę, chciej do niego dojechać. Pomożesz mi Waszmość mój miłościwy pan w mojej sprawie...*»⁵⁴. Ще одним важливим епістолярним документом О. Ходкевича є лист до того ж таки Яна Кароля, даний в Любліні 8 червня 1608 року: «*Dla Pana Boga żywego, który nas odkupił, proszę skłoń się Waszmość do ugody; a przez księdza Jegomości pana Krakowskiego. A to wczora u księdza jegomości kiedym był, to mi sam mówił...*»⁵⁵. Про що йшлося у розмові, для нас не так важливо.

В першому випадку, безперечно, абсолютно точної вказівки на те, що Януш Острозький був у Любліні, немає. Думається, проте, що Олександр повинен був мати з цього приводу більш-менш точні відомості, адже просити брата зважитись на дорогу до Любліна з будь-якого місця, де б він не був (відомо, наприклад, що 2 травня Ян Кароль перебував у Бресті⁵⁶, а 15

травня вже у Гродно⁵⁷), не маючи докладних відомостей, потрібно було, як мовиться, мати совість. Що ж стосується другого листа, даного 8 червня в Любліні, то тут недвозначно говориться, що Олександр 7 числа наніс візит Янушеві Костянтиновичу: отже, краківський каштелян був або в самому Любліні⁵⁸, або поблизу, але аж ніяк не у своєму родовому гнізді. З усього проситься висновок: на початку травня, або навіть уже в останніх днях квітня 1608 року Януша Острозького в Острозі не було, відтак *церемонії з поховання* київського воєводи Костянтина-Василя Острозького *17 травня* в принципі не могли мати місця.

Але ж така дата з'явилася! Чим це було зумовлено, сказати важко. Примітною є цікава особливість, яку, зрештою, можна прийняти за збіг обставин: 1) якщо літописець дату «17 травня» подав за старим стилем, то вона у 1608 році припадала на вівторок — третій день православного свята П'ятидесятниці (Трійці), 2) якщо ж за новим, то на суботу — третій день після православного свята Вознесіння Господнього. (При цьому примітним є те, що католицьке свято Вознесіння у 1608 році теж припадало на 15 травня!) Швидше за все, наротив подав дату за новим стилем. Якщо спробувати додати до цього трохи «філософії», то можна припустити, що автор літописця чи того джерела, яким літописець скористався (справжньої дати поховання він, вочевидь, не знав), вирішив витворити символічний час відходу із землі Костянтина-Василя саме у дні, коли згадувалося Вознесіння в небо Ісуса Христа.

* * *

На тлі наведених фактів найбільш вірогідним із двох, що залишилися, видається, все-таки, *27 квітня* — день, вказаний Янушем Острозьким: нелогічно бо, щоб краківський каштелян 31 березня 1608 року писав листа Криштофові Радзивілові й запрошував його на поховання вже похованого свого батька. Якщо ж Острозького в перші дні травня в Острозі вже не було, то з великою ймовірністю можемо стверджувати, що похорон старого князя дійсно міг відбутися 27 квітня 1608 року.

Що стосується дати *21 березня*, то вже сама її поява є цікавою. Якщо взяти день смерті за старим стилем — 13 лютого і день поховання, вочевидь, теж за старим стилем («Часослов» бо ж є книжкою православною), 21 березня, то між ними, враховуючи день смерті включно, у 1608 році буде 38 днів. Відомо, що східна традиція визначала максимальний час для поховання тіла небіжчика — 40 днів. Звідси можна висувати щонайменше два припущення: 1) книжники, знаючи реальну дату поховання, аби не «вдарити по авторитету» стовпа православ'я після його смерті, свідомо зменшили «для книжки» строк між днем смерті та днем покладення до родової

усипальниці; 2) можливо, що більш вірогідно, тлінки К.-В. Острозького таки було 21 березня тимчасово покладено до Богоявленського собору, а офіційне остаточне поховання відбулося пізніше. Як нам видається, звідси може брати «початок» дата смерті князя *21 березня*, наведена пізніше Каспром Несецьким — може, він переплутав її абошо з цією датою поховання...

Звісно, аби робити безсумнівні висновки, потрібно було б мати в розпорядженні трохи більше джерел, проте навіть наявні відомості дозволяють думати, що найімовірнішою з трьох датою поховання київського воєводи Костянтина-Василя Острозького є **27 квітня 1608 року**. Поява двох інших дат може бути додатково опрацьована та осмислена, а відповідні спостереження можуть привести до нових цікавих результатів.

Примітки

* Автор висловлює подяку Ігорю Тесленку за консультації та зауваження у процесі підготовки цієї розвідки.

1. З останніх важливіших праць: Соболев Л.В. Князь К.-В. Острожский как лидер «русского народа» Речи посполитой. Автореф. ... канд. ист. наук. — Москва, 2002; Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525 – 1608), wojewoda kijowski, marszałek ziemi Wołyńskiej. — Toruń, 1997.

2. Ульяновський В. Смерть кн. Василя-Костянтина Острозького: фізичний та духовний виміри // Наукові записки. Серія «Історичні науки». — Острог, 2008. — Вип. 13. — С. 9-25.

3. Ульяновський В. Смерть кн. Василя-Костянтина... — С. 13.

4. Там само. — С. 10-14; Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski... — S. 232.

5. Ibidem. — S. 232.

6. До прикладу, практично донедавна в літературі не була відомою дата народження К.-В. Острозького — 2 лютого 1526 року. Вперше, вочевидь, її оголосив у своїй дисертації згаданий вище російський історик Леонід Соболев (Соболев Л.В. Князь К.-В. Острожский как лидер... — С. 11).

7. Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski... — S. 20.

8. Голубев С. Древний помяник Киево-Печерской Лавры (конца XV и начала XVI столетия) // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. — К., 1892. — Кн. 6. — Отд. III. — С. IX; Ульяновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К.І. Острозького // Острозька давнина: дослідження і матеріали / Відп. ред. І. Мицько. — Львів, 1995. — Т. I. — С. 24; Олександр Пшездзецький зазначає, що Костянтин Іванович був похований у каплиці св. Степана (Przeddziecki A. Jagiellonki polskie w XVI wieku. Obrazy rodziny i dworu Zygmunta I i Zygmunta Augusta królów polskich. — Kraków, 1868. — Т. II. — S. 46).

9. Чи не найпершим дату смерті Іллі Острозького, 19 серпня 1539 року, подав О. Пшездзецький у своїй книзі «Ягеллонки польські у XVI столітті...» (Т. II), в додатках до якої опублікував і документ «Dekret kompromisarski pomiędzy księżną Beatą Ostrogską, a księciem Wasylem Ostrogskim, wydany w Wilnie w roku 1541. 20 Grudnia w Wilnie», в котрому зазначається, що Ілля відійшов за межу «feria tertia

post festum Assumptionis Mariae Anni Domini Millesimi quingentesimi tricesimi noni» (S. 271) (щоправда, на с. 207 той же автор називає дату смерті кн. Іллі Костянтиновича «20 серпня»). При цьому помітна невідповідність міркувань Пшездзєцького з «буквою» джерела: згаданий латиномовний документ говорить про дату смерті — третій день після Вознесіння Диви Марії, яке у XVI ст. відзначалося 15 серпня — відтак, третій день після цього свята припадає на 17 серпня, щонайбільше на 18 число, якщо навіть не рахувати день самого свята. Див. також: Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1887. — S. 234 (Biblioteka cyfrowa Uniwersytetu Warszawskiego (eBUW, власником оригіналу є Бібліотека інституту історії Варшавського університету, oai: ebuw.uw.edu.pl:47, sygn. lhm 105); Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. — Toruń, 2002. — S. 61; Żelewski R. Ostrogski Ilia (Eliasz) książę (1510-1539) // Polski słownik biograficzny (далі — PSB). — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. — Т. XXIV. — S. 481.

10. Невдовзі після смерті Іллі молода вдова, Беата Костелецька, аби легітимізувати чоловіків заповіт, відбуває з ним до Кракова, де документ 23 вересня того ж року було підтверджено королівським листом (Przeddziecki A. Jagiellonki polskie w XVI wieku. — Т. II. — S. 263-269; Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie /Wyd. B. Gorczak. — Lwów, 1890. — Т. IV. — S. 209). Можливо, тоді ж слуга Іллі Костянтиновича, Грицько Промчейкович, отримав від Зигмунта I «росказань» супроводжувати тіло покійного до Києва (Lietuvos Metrika (1540-1543). — Vilnius, 2007. — Кн. 231/12. — S. 31). Відповідно, на все це був потрібен час, а відтак поховання могло відбутися десь аж у половині жовтня.

11. Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. — К., 1859. — Т. IV. — С. 106; Бевзо О. Львівський літопис і острозький літописець. — К., 1971. — С. 207; Boniecki A. Poczet rodów... — S. 236; Pamiętnik Teodora Jewłaszewskiego, nowogrodzkiego podsędk. 1546 – 1604 /Wyd. T. X-że L. — Warszawa, 1860. — S. 73.

12. Лист Анни Острозької до Яна Замойського від 14 січня 1604 р. (Archiwum główne akt dawnych (Warszawa, Polska) (далі — AGAD). — Archiwum Zamojskich. — Sygn. 685. — S. 43); Т. Кемпа помилково називає 3 лютого 1604 р. (Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. — S. 132).

13. [R.P. 1618] Śmierć Xzążęcia Konstantego (Kronika kościoła farnego ostrogskiego) /Підг. Т. Вихованець //Воляніа з Волині=Wołanie z Wołynia. — Ч. 6 (31). Листопад-грудень, 1999. — С. 46.

14. На цей день призначалося споряджене Якубом Сливським поховальне «Казання» (Sliwski J. Na jasnie oświeconego Adama Konstantego, xiążenia Ostrogskiego, wojewodzica wołyńskiego żalosny pogrzyb kazanie. — Kraków, 1618).

15. Найранішим відомим нам джерелом, з якого довідуємося про смерть Януша Олександровича Острозького, є лист його слуги Я. Бондзинського до польного гетьмана Великого князівства Литовського К. Радзивіла від 8 серпня 1619 р. (AGAD. — Archiwum Radziwiłłów. — Dz. V. — № 433. — S. 1); Kus J. «Wielkie, ale krótko trwałe oyczyzny nadzieie...» Adam Konstanty i Janusz Paweł książęta Ostrogscy, wojewodzice wołyńscy //Zeszyty muzealne. — Jarosław, 1998. — Т. II. — S. 14.

16. Лист Анни Острозької до Криштофа Радзивіла від 20 вересня 1619 р. (AGAD. — Archiwum Radziwiłłów. — №.11 084. — S. 6).

17. Chynczewska-Hennel T. Ostrogski Janusz książę (ok. 1554 – 1620) //PSB. — Т. XXIV. — S. 485. У біографії подвійна дата смерті подається без коментарів.

18. Archiwum Państwowe w Krakowie. — Archiwum Sanguszków. Rękopisy. — Sygn. 1031. — S. 168 (автор висловлює подяку кс. В.-Й. Коваліву за надання копії цього джерела). Йоахим Єрлич наводить іншу дату поховання — 7 вересня (Lapisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza /Wyd. K. Wójcicki. — Warszawa, 1853. — Т. I. — S. 34).

19. Kowalska H. Ostrogska z Kostków Anna (1575-1635) //PSB. — Т. XXIV. — S. 478-479. У біографії подвійна дата смерті подається без коментарів.

20. Вихованець Т. «Казання» Якуба Собеського при похованні Анни Костчанки Острозької //Записки Наукового товариства ім. О. Оглоблина. — Острог, 2003. — Вип. II. — С. 87.

21. Załęski S. Jezuci w Polsce. — Kraków, 1905. — Т. IV. — Cz. III. — S. 1267.

22. Левицкий О. Анна-Алоиза, княжна Острожская //Киевская старина. — 1883. — Т. 7. — С. 365.

23. Див., напр.: Тананаева Л.И. Сарматский портрет: из истории польского портрета эпохи барокко. — М., 1979. — С. 201-202.

24. Бевзо О. Львівський літопис... — С. 131-132.

25. Про неї див.: Петрушевич А. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год //Литературный сборник, издаваемый Галицко-рускою Матицею. 1872 и 1873. — Львов, 1874. — С. 1-7.

26. Тобто, 6961 рік. Дата помилкова, проте де помилка — у джерелі чи в публікації — поки що невідомо.

27. Тобто, 1550 рік.

28. Петрушевич А. Сводная галицко-русская летопись. — С. 34-35; див. також: Викторский П.Г. Западно-русские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и в XVII вв. — К., 1912. — Вып. 1. — С. 35.

29. Ульяновський В. Смерть кн. Василя-Костянтина... — С. 15.

30. Lapisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza. — Т. I. — S. 33-34.

31. Kempa T. Konstany Wasyl Ostrogski... — S. 232.

32. Niesiecki K. Herbarz Polski. — Lipsk, 1841. — Т. VII. — S. 185.

33. Ульяновський В. Смерть кн. Василя-Костянтина... — С. 14-15.

34. Там само. — С. 14-15.

35. Lapisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza. — Т. I. — S. 33-34; Kempa T. Konstany Wasyl Ostrogski... — S. 232.

36. Ibidem. — S. 232.

37. Ульяновський В. Смерть кн. Василя-Костянтина... — С. 16.

38. Там само. — С.16-17. Іван Огієнко у своїй книзі «Князь Костянтин Острозький і його культурна праця» згадує свідчення про те, що тіло князя буцім то було перенесене до езуїтського костюлу, то вивезене за кордон (Митрополит Іларіон (Огієнко) Князь Костянтин Острозький і його культурна праця: Історична монографія. — 1992. — С. 61). Вочевидь, тут сплутується розповідь про

перенесення до острозького єзуїтського колегіуму а згодом вивезення до Ярослава тлінків його сина — Олександра Костянтиновича.

39. Бендюк М. Де зараз знаходяться мощі князя Костянтина Костянтиновича Острозького // Острозький краєзнавчий збірник. — Острог, 2008. — Вип. 3. — С. 43-47.

40. Див. Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. — К., 2002. — С. 252-254.

41. Наприклад, у творі «Антиграфи» (Ульяновський В. Смерть кн. Василя-Костянтина... — С. 20-21); про пізнішу, кінця XVII століття віршовану епітафію на гроб К.-В. Острозького див.: Там само. — С. 23.

42. Див., наприклад: Oratio panegyrica illustrissimo domino, d. Ianvssio duci in Ostrog... a Sebastiano Sleszkowski... — Cracoviae, 1612. — S. Bv.: «Magnum virum, Principem vides viru, auum tuum, Princeps Illustrissime, & maiorem videres: vberior enim, & copiosior offertur mihi materia de illo dicendi; sed mihi lingua, ingeniumq; titubar, & animus ad alterum Constantinu, huius filium, tuum Parentem, festinat (виділення моє. — Т. В.)».

43. Бендюк М. Де зараз знаходяться мощі... — С. 44.

44. Максимович М. Письма о князях Острожских // М. Максимович. Собрание сочинений. — К., 1876. — Т. 1: Отдел исторический. — С. 189; про «Часослов» 1612 року див. також: Бычков И.А. Записки о некоторых церковно-славянских старопечатных книгах. — С.-Петербург, 1888. — I-V. — С. 10-19.

45. Останній день, тобто 31 число березня. — Т. В.

46. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historyi Wołynia. — Warszawa; Kraków, 1913. — S. 242

47. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — К., 2005. — С. 235.

48. Там само. — С. 235; Dubas-Urwanowicz E. Urwanowicz J. Jan Karol Chodkiewicz. — Warszawa, 1998. — S. 38.

49. Historia Jana Karola Chodkiewicza, woiewody wilenskiego, hetmana wielkiego W. X. L. — Warszawa, 1781. — Т. I. — S. 241.

50. Dubas-Urwanowicz E. Urwanowicz J. Jan Karol Chodkiewicz. — S. 39-40; див. також: Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy / Pod. red. M. Nagielskiego. — Warszawa, 2006. — S. 88-89.

51. Historia Jana Karola Chodkiewicza. — S. 246-247.

52. «Року 1603. Декаврія 2 князь Александер Острозький ярославський в Красном умер, а похован у Острозі в церкві замкової богоявлення» (С. 130); «1618. Князь Костантин Александрович у Любліні умер» (С. 134); «1619. Князь Януш Острозький Александрович умер» (С. 134); «1620. Януш краковський князь Острозький умер» (С. 135).

53. Хибним, але не коментуючи, вважає його й Т. Кемпа. (Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski... — S. 232, прим.).

54. Biblioteka Ordynacyi Krasieńskich. Museum Konstantego Świdzińskiego. Korrespondencye Jana Karola Chodkiewicza / Opr. Wł. Chomętowski. — Warszawa, 1875. — Т. I. — S. 129.

55. Ibidem. — S. 130.

56. Ibidem. — S. 54.

57. Ibidem. — S. 55.

58. Про те, що Януш Острозький дійсно міг бути тими днями в Любліні, посередньо свідчить також наступне джерело: «Выпис с книг справ головных трибунальских воеводства Вольньского. Лѣта Божого нарочена тисеча шестсотъ осмого мсца июня шостого дня. Перед нами депутаты суда головного трибуналу любельского зо всѣхъ воеводствъ Короны Полское на рокъ теперишни тисеча шестсотъ осмыи обраными и высужоными кгды се приточила справа з реестру судового межи урожонымъ паномъ Вацславом Малиньским поводом з одное, а ясне велможным княжатею Янушом Острозким каштеляном краковским, володимерскимъ, черкаским, белоцерковскимъ, каневьскимъ, богуславским и перяславским старостою позваным з другою стороны...» (Документ, засвідчений печаткою та підписами, з приватної колекції М. Бендюка). У джерелі йдеться про те, що «поводова» сторона з'явилася на суд «очевисто», а «позвана» через свого «умоцованого» Яна Прилепського. Прямой вказівки на те, що Януш був присутній, немає, проте це аж ніяк не може категорично свідчити, що «позваної» сторони в суді не було.